

Max Weber Magyarországon. A weberi életmű értelmezései a honi társadalomtudományban

Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika.*
A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai.
Budapest, Századvég Kiadó, 2005. 340 oldal

Meglehetősen gyakori manapság a társadalomtudomány berkein belül, hogy a tudományterület klasszikusai egyre inkább kikerülnek az érdeklődés homlokteréből, és az elméleti viták is mind gyakrabban csak a jelen vagy a közelmúlt szerzőinek értelmezései mentén folynak. E több okkal magyarázható tendenciózus változással csak kevés számú szerző képes dacolni. Max Weber vitán felül ezen kevesek közé tartozik. Weber nem csupán a szociológia területén őrzi vitathatatlan népszerűségét (amelyet az újabb és újabb, gyakran Weber nevével kezdődő hivatkozási indexek is bizonyítanak), hanem – ha munkásságának megítélésében sokkal szkeptikusabb módon is – a szélesebb társadalomtudomány területén is. A szünni nem akaró érdeklődés hatványozottan igaz *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* cím alatt megjelent írások¹ esetében. Weber 1904 és 1905 között publikált és az akkor nemzetközivé váló szociológia berkein belül jórészt visszhangtalan² tanulmányai a század második felére a diszciplína egyik megkerülhetetlen alpmunkáivá váltak.

¹ A két közkézen forgó magyar nyelvű fordítás inkább az olvasó dezorientálásában, mint tájékoztatásában segít. (Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1982. Gondolat Kiadó; Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1995. Cserépfalvi Kiadó) Ha el is tekintünk a helyenként megdöbbentő félrefordítások taglásától, mindenképpen szót kíván, hogy mindkét kiadvány azt a hatást kelti, hogy az 1920-ban keletkezett, az összegyűjtött vallásszociológiai tanulmányok elé írt és *A protestáns etika* felfogásától sokban különböző előszó a kötet része. (Az 1995-ös kiadás még a tanulmány forrását sem jelöli meg.) Másrészt szintén az utóbbi kiadvány Webernek egy 1906-os kétségtelenül a témába vágó tanulmányának (*A protestáns szekták és a kapitalizmus szelleme*) lefordításával igyekszik teljessé tenni *A protestáns etika* magyar kiadását; nyilvánvalóan megfélekedve arról, hogy maga Weber ezt az írást nem, csak az első két tanulmányt tekintette a kötet részének. (E kérdéssel kapcsolatban a Weber által autorizált összegyűjtött vallásszociológiai tanulmánykötet mérvadó. (Weber, Max: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 1–3. Tübingen, 1920. J. C. Mohr (Paul Siebeck))

² Jól mutatja Weber írásainak korabeli csekély közismertségét, hogy a századforduló német társadalomtudományát figyelemmel követő francia szociológia egyáltalán nem ismeri Weber vallásszociológiai munkáit. Noha az *Année sociologique* rendszeresen recenzálja Weber egyéb írásait, Durkheim *A vallási élet elemi formáiban* nem is említi Weber írásait; akár éppen a magyar Pikler Gyula és Somló Bódog kötetével szemben. (Durkheim, Emile: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest, 2003. L'Harmattan Kiadó, 176.)

A honi szociológia és társadalomtudományos gondolkodás számára a weberi szövegek jelentősége még nagyobb. Weber nem csupán a szociológiatörténet egyik kikerülhetetlen klasszikusát jelenti, hanem azt a szerzőt, akinek 1960–70-es évekbeli újrafelfedezése egyértelműen összekapcsolódik a nem marxista társadalomtudomány nehéz legitimizációjával. Ezzel az előzménnyel is összefügg, hogy Weber neve nem csak a szociológusok számára hatott hívószóként. A Weberrel foglalkozó társadalomkutatók számára *A protestáns etika* első eleme megjelenésének százéves évfordulója szolgált apropóul a számvetésre. A konferenciára *100 éves a Protestáns etika* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének szervezésében került sor, amelynek kötetbe gyűjtött előadásai Weber szerteágazó kutatási területeire kalauzolják az olvasót. A konferenciakötet tanulmányai ekképpen nem csupán a szűken vett vallásszociológiai írásokat vizsgálják, hanem a legkülönbözőbb tudományterületekhez kapcsolódnak, tükrözve Weber szakdiszciplínákon túlmutató tudományos érdeklődését és az előadók sokszínűségét, hiszen nem csupán a szűkebb szakma, hanem eszme- és társadalomtörténészek, politológusok is elfogadták a szervezők felkérését. Tekintettel arra, hogy a kötet az utóbbi időszakban Weberrel foglalkozó magyarországi szerzők majdnem teljes körét³ magában foglalja, a könyv Webert elemző vagy Webert továbbgondoló tanulmányai azt is megmutatják, hogy mit jelent a magyar tudományos gondolkodás számára a 20. századi társadalomtudomány kétségtelenül egyik legjelentősebb életműve.

A kötet különböző tematikájú tanulmányai tehát jórészt felölelik Weber működésének legfőbb területeit, miként szó esik a magyarországi recepció kérdéséről is. A könyv nyitótanulmánya, Saád József *Max Weber Magyarországon – Hatástörténeti áttekintés* című írása az utóbbi területre kalandozva, hiánypótló vállalkozásként tekinti át Weber hazai hatásának legfőbb területeit. A honi Weber-fordítások sorra vétele után az erősen mitizált Lukács–Weber kapcsolatot veszi újra górcső alá, hogy a két szerző viszonyát és egymásra gyakorolt hatását a dokumentálható adatok aprólékos feltérképezése után újraértékelje. Weber és Lukács levelezésének és utóbbi munkáinak Weber hatását kutató elemzésével a szerző meggyőzően érvel amellett, hogy egyrészt Weber szociológiája lényegtelen szerepet játszott Lukács filozófiája szempontjából, másrészt joggal teszi kérdéssé, hogy Lukács valóban alaposabban ismerte volna Weber társadalomtudományos munkásságát. Legalább ennyire érdekfeszítő Saád József írásának második egysége, amely Webernek a két háború közötti magyar történettudományra tett meglepően jelentős hatását vizsgálja. A szerző e kérdéskörben is nagy tárgyismerettel kalauzol végig többek között Horváth Barna, Bibó, Ferdinandy, Mályusz,

³ Az utóbbi időszakban Weberről értekezők közül talán egyedül Erdélyi Ágnes neve szerepelhet a hiánylistán. Erdélyi Ágnes: *Max Weber Amerikában. Weber hatása és fogadtatása az angol–amerikai filozófiában és társadalomtudományban*. Budapest, 1993. Scientia Humana; Erdélyi Ágnes (szerk.): *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. (Akik nyomot hagytak a 20. századon 5.) Budapest, 1999. Napvilág Kiadó; Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltípus felépítése*. Budapest, 2003. Typotex)

Bónis, Hajnal Weber-értelmezésein. A szerző Hajnal Weber-képével némileg vitatkozva Bónisban találja meg azt a történészt, aki leginkább megértette volna Weber fejtegetéseit. Magam részéről Bónis György teljesítményét nem vitatva, Hajnal értelmezését is hiteles Weber-olvasatnak tartom, amely jól megérzi Weber vallásszociológiai munkáiban⁴ Weber tojástáncát a materialista és a szellemtörténeti megközelítés között.⁵ Saád József tanulmányának harmadik nagy egysége a hatvanas évektől újrainduló magyarországi Weber-recepciót vizsgálja nem csupán az egyes szerzők munkáinak lényegre törő összefoglalóját adva, hanem kitérve a Weber-értelmezések tudománypolitikai összefüggéseire is.

A nyitótanulmány utolsó egységében tárgyalt Bertalan és Erdélyi elemzésekhez kapcsolódik a kötet talán legizgalmasabb gondolatkísérlete, Némedi Dénes tanulmánya, amely Weber ismeretelméletének két központi fogalmával, tény és érték megkülönböztetésével foglalkozva vizsgálja Weber álláspontjának tarthatóságát. A *Putnam és Weber – tény és érték* című írás Weber értékmentesség-felfogását Hillary Putnam egy közelmúltban megjelent szövegének bevonásával vizsgálja, érveket gyártva Weber kategorikus elválasztásával szemben. Némedi ugyanis Putnammal együtt amellet érvel, hogy az érték- és tényítéletek elválaszthatatlanok egymástól, hiszen nem beszélhetünk „ténykijelentések” osztályáról, mivel a tények osztálya nem határolható körül egyértelműen. A megközelítés folyamánya, hogy az érték–tény dualizmus inkább vitagátlóként működik, és valójában a dichotómia helyett egy kontinuumról lehet beszélni: az állítások között aszerint lehet különbséget tenni, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben értékítéletek-e. Némedi a putnami kiindulópontot elfogadva a weberi szövegek elemzésén keresztül mutatja ki a weberi tény–érték dichotómia tarthatatlanságát; másrészt a szövegek és kontextusuk cizellált elemzésével bemutatja Weber értékmentességre vonatkozó álláspontjának különböző variációit is, amelyekből többek között az is világossá válik, hogy a közkeletű felfogással szemben Weber kívánatosnak tartotta az értékítéletek tudományos tárgyalását.

Érték- és tényítélet kérdéséhez kapcsolódik Láncki András tanulmánya is, amely a Weberben megtestesült modern tudomány (hogy Putnam megfogalmazásával éljünk) egyik központi „sűrű” etikai fogalmát teszi bírálat tárgyává a politikaelmélet két jeles szerzőjének nézőpontjából. A *rend keresése – Strauss és Voegelin Max Weber kritikája* című írás ennyiben Weber kapcsán a modern társadalomtudományok egyik lehetséges bírálatát fogalmazza meg. Strauss ugyanis Weberben látja kicsúcsosodni a modern tudománynak a természetjog-

⁴ Weber 1920.

⁵ Weber vallásszociológiájának egy döntő jelentőségű szövegrészét („Az emberek cselekvéseit közvetlenül érdekek uralják (anyagiak és eszmeiek), nem eszmények. Az »eszmék« által teremtett »világképek« azonban igen gyakran váltóbeállító rendszerként működnek, döntő pontokon megszabják, mely pályán mozgatja tova az érdekek dinamikája a cselekvést.”) elemezve Némedi Dénes is felveti, „vajon Weber (a metaforánál maradván) nem váltogatja-e a mozdony és a váltó szerepét, és nem tűnik-e gyakran úgy, hogy valójában az érdekek a váltók, és az »eszmék« a cselekvésvezérlő erők?” (Némedi Dénes: *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest, 2005. Napvilág Kiadó, 220.)

tól való elfordulását, az észjog végső konzekvenciáig vitelét. Az objektív (isteni) rend elutasítása számára a filozófia elutasításával lesz azonos; másrészt úgy látja, a „természetes horizont” hiánya miatt következik be, hogy a valóság csak az értelemadó miatt válik racionálissá. Strauss ebben a modern irracionalizmus forrását, és az ordas ideológiák, akár a fajelmélet politikai elvvé emelésének a lehetőségét látja. Voegelin Weber kritikája hasonlóképpen az isteni rend tételezéséből indul ki. Számára az emberi rend mindig csak a kozmikus rend derivátuma lehet. Ő is a modern tudomány születéséhez kapcsolja a törést, amikor az „egy az igazság (a rend)” elvét felváltja az „egy a módszer” elve. A Weberben kiteljesedő „módszertani anarchizmus” (nincs egy módszer, hanem bármennyi) hasonló kiindulással már nem megérteni, hanem termelni akarja a rendet. Az elvek helyett az ok és okozatok kutatása elv nélküliséghez vezet, pontosabban az értékek démoni döntésekhez kapcsolása következik be. A Lánczi András által hitelesen interpretált Voegelin számára Weber annak a tudománynak lesz a megtestesítője, amely az objektív rend és az igazság megismerésének lehetőségét feláldozta egy olyan tudomány eszméjéért, amelynek az elveit nem sikerült tisztázni.

Leginkább Weber társadalomelméletének bírálata fogalmazódik meg Tomka Miklós írásában is (*Széljegyzetek Max Webernek A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című tanulmányához*), amennyiben a szerző a vonatkozó szekunder irodalom bevonásával Weber vallásszociológiai munkájának összefoglalásán túl az írás lehetséges problematikus pontjait is sorra veszi. Egyrészt Weber álláspontjának tudásszociológiai aspektusait emeli ki, amikor életrajzi helyzetének, a kortárs gondolkodóknak, sőt pszichés problémáinak a Weber-tézist formáló tartalmait teszi elemzés tárgyává. Tomka másrészt az ideáltipikus elemzés lehetséges buktatóit, illetve a szerző egyéb írásaihoz hasonlóan a Weber által is többnyire képviselt szekularizációs elmélet kérdésességét emeli ki; illetve kitér arra a sokszor hangoztatott érvre, amely szerint Weber valójában nem a protestáns etikáról, hanem annak egy nem többségi alesetéből kiindulva alkotott elméletet.

A szűkebben vett vallásszociológiai tematika folytatódik a kötet szerkesztőjének, Molnár Attila Károlynak *A puritán etika és a fegyelem* című írásában is. A szerző *A protestáns etika* kapcsán többek között a racionalitás és fegyelmezés problémáját emeli ki. Weber köztudottan a korlátozott szükségleteken alapuló ételszemlélet és a korlátlan szerzésvágy tradicionalista mentalitását legyőző önfegyelmező aszkézisben látta meg a modern kapitalizmus szellemének a feltételét, és ennek forrását a vallásban (pontosabban az etikai próféciákban) találta meg. Molnár Attila érdekes felvetése arra mutat rá, hogy az önfegyelmező aszkézis nem csupán Baxter racionális kazuisztikájában, hanem a 16. századi katolikusoknál, legfőképpen a jezsuitáknál is megtalálható. Másrészt a szerző arra is kitér, hogy ezt a katolicizmussal összekapcsolt racionalizmust az első reformátorok elutasították, illetve követőik csak némi megkésettiséggel vették át a katolikusoktól. Vagyis arra a következtetésre jut, hogy a modern gazdasági éthosz alapja a Webernél hangsúlyozottnál kevésbé kapcsolható a protestáns szektákhoz, – ezzel szemben a szerző erős állítását kiemelve – inkább köthető a jezsuita

gondolkodáshoz. Ha ebben a formájában ezt a megállapítást kissé túlfeszítetnek is tartom (ne feledkezzünk meg a jezsuita rend történelmi előzményeiről, épp a protestáns hatásról sem), mindenesetre a 16. században a különböző felekezetekben egyaránt megjelenő racionalizálódás kimutatása jobban egybevág a társadalomtörténészek felfogásával, mint a szociológusok Webert és a protestáns kisközösségeket szajkózó megközelítésével.

Juliane Brandt *A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században* című írása a szociológusi elméletalkotást kívánja tesztelni egy társadalomtörténeti kutatással; nevezetesen a 19. századi felekezeti foglalkozás-összetételek elemzésével, hogy megvizsgálja Webernek a protestantizmus és a kapitalista vállalkozás közötti összefüggését a honi viszonyokban. Az egyes táblák összevetése azonban – nem meglepő módon – nem mutat korrelációt a protestáns felekezet és a kapitalista foglalkozáscsoportok között. Az egyes felekezetek közötti eltérés elsősorban a regionális különbségekkel, semmint a felekezeti hovatartozással magyarázható. Nagy kérdés azonban, hogy mindez bármilyen módon összefüggésbe hozható-e a szerző kiindulásával. Hiszen Weber teljesen egyértelművé teszi (leginkább explicit módon a vallásszociológiai tanulmányok nevezetes előszavában⁶ vagy magában *A protestáns etikában*⁷ is), hogy bizonyos egyéb objektív társadalmi feltételek megléte teremti meg annak a lehetőségét, hogy a protestáns kisközösségekben kialakulhasson a kapitalista szellemmel összekapcsolható evilági aszkézis. Másrészt Molnár Attilának a szerző által is idézett, a magyarországi puritanizmus lényegesen eltérő tartalmaira vonatkozó kutatásai fényében⁸ különös a weberi tézisek magyarországi igazolásának, cáfolatának kísérlete. Legalább ennyi kérdést vet fel a szerző mindenféle bizonyítást mellőző, tanulmányvégi azon megállapítása is, amely szerint a magyarországi protestantizmus a modern világot megteremtő szellemi és kulturális haladás elindítója, a nyugati kultúra terjesztője, ezen túl a katolicizmus gátló hatása ellenére a „nemzeti öntudatnak és önállóságnak, sőt magának a nemzeti nyelvnek az egyetlen konzekvens megőrzője” lenne. (134.)

Halmos Károlynak *A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás a kapitalizmus szelleméről* című tanulmányában folytatódik a Weber-tézis adaptálhatóságának tematikája, amennyiben a szerző a Weber elméletét bevonó történészek fejtegetéseit veszi sorra Leopold Lajostól kezdve Hajnal Istvánon keresztül Hanák Péter felfogásáig. Halmos aprólékos elemzéséből kibontakozó konkurens kapitalizmus-magyarázatok Weber nyilvánvaló (Hanák) vagy csak áthallásos hatásának (Leopold) eltérő lenyomatai is egyben; másrészt a Weberrel polemizáló elméletalkotás példája, mint Hajnal „történelmi materializmusa” esetében. A tanulmány nyomán követi a jelenbeli történetírásra a három történész közül a legnagyobb hatású Hanák Péternek a magyarországi kapitalizmusról szóló felfogásának vál-

⁶ Weber 1982: 7–25.

⁷ Weber 1982: 38.

⁸ Molnár Attila [Károly]: *A „protestáns etika” Magyarországon*. Debrecen, 1994. Societas et Ecclesia.

tozásait is, amely a pálya végén egy erősen etnicista megközelítésben csúcso-
dott ki. Ez oknál fogva külön öröm a tanulmány végének kitekintése, amely
Bácskai Vera, Kövér György és a szerző empirikus kutatásaival jórészt cáfolni
tudja Hanáknak a közéleti diskurzustól nem független, de arra visszafelé is ható
megállapításait.

A kötet szerkesztésének a tanulmányok tematikus kapcsolódásait érvényesí-
tő elve hozza magával, hogy a kapitalizmus szellemének kérdésével foglalkozó
Cs. Kiss Lajos munka követi a gazdaság- és társadalomtörténeti témájú írás-
okat. A *Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika* című tanulmány kísérlet
a weberi vallásszociológia kereszténységértelmezése és Weber tudományfelfogása
közötti tartalmi összefüggések igazolására. A szerző ugyanis amellet érvel, hogy
Weber a protestáns hivatásgondolat modern értelmezésének keretében fogalmaz-
ta meg a tudományok korlátozott érvényességről szóló nézetét, amely szerint
a tudománynak le kell számolnia megváltó-üdvözítő igényeivel. A protestantiz-
mus jelentősége ebben a racionalizálódási folyamatban az, hogy a hivatáseszme
a protestantizmusnak köszönhetően vált univerzális jellegűvé és egyenértékűvé.
Ez utóbbi miatt a hivatásfogalom átvihetővé vált a valláson kívüli területekre is,
a kapitalista gazdaságra, vagy a hivatásként végzett modern tudományra. A szer-
ző rámutat arra is, hogy a protestáns felfogás értelmében a tudomány kitün-
tetett helyzetben volt, hiszen a nem közvetlenül vallásilag értékelendő kultúrjakak
közül egyedül a tudományhoz nem viszonyultak ellenségesen. Másrészt a világ-
megértés „egzisztenciálódásával” a tudomány nem játszhat közvetlen értelem-
adó-igazoló szerepet.

Az értelemadás problémájából bontakozik ki Hidas Zoltán Weber kultúra-
fogalmát vizsgáló tanulmánya is. A *„szerencsétlen tudat” szociológiája* című írásban
a szerző rámutat arra, hogy Weber a kultúrát mint az individualizálódás folyama-
tában kialakuló értelemadót szemléli, amikor a világ mint egységes egész értelmes
voltának tételezése helyett egy világ és egy mögöttes világ dualizmusában eliga-
zodni akaró ember értelemadása jelenik meg. Ebben az összefüggésben az ember
értelemadó tevékenysége formálja a talált valóságot és visz rendet a káoszba; a kul-
túra így válik a világtörténet értelmetlen végtelenségének az ember álláspontjáról
értelemmel és jelentőséggel felruházott szeletévé. Hidas Zoltán tanulmányában
ennek a megváltozott helyzetnek egzisztenciális következményeire helyezi a hang-
súlyt. Arra a feszültségre mutat rá, amely az eleve semmi adott értelemmel nem
rendelkező világban a világtörténet értelmét megadó ember számára jelentkezik, és
amely a felfokozott megváltásszükségletet magyarázza. E gondolatmenet fényében
Weber vallásszociológiája egy olyan kísérletként jelenik meg, amely a vallástörténe-
tet a megváltás radikális fogalma felől rekonstruálja. Az ember olyan szuverén indi-
viduum, aki természeti meghatározatlanságával szemben értelemadással határozza
meg magát. A weberi szociológiában ő lenne a karizmatikus személyiség, amely-
nek állapotát hegeli nézőpontból joggal jellemzi a szerző a „szerencsétlen tudat”
(unglückliches Bewußtsein) fogalmával. A szerző párhuzama mellé egy újabb szálát
behozva, Weber valami olyan szerepre és helyzetre gondol, amely az egyéni érték-
választás heroizmusában rá is jelentősen ható Friedrich Nietzsche filozófiájában az

„új nemesség” gondolatában jelenik meg,⁹ és amelynek állapotát a Weberre kétségkívül kevésbé jellemző „amor fati” jellemez.

A megváltás gondolatához kapcsolódik Nagy J. Endre *Értelmiségi vallásosság Max Weber vallásszociológiájában* című tanulmánya. A szerző Weber vallásszociológiájának meglehetősen szabad olvasata alapján az értelmiségi vallásosság lehetséges típusait veszi sorra, és a 19–20. századi magyar történelem és tudomány jeles alakjainak vallásosságát vizsgálja. A tanulmány ebben az értelemben valóban eszméletörténeti illusztrációkat tartalmaz, amelynek keretében szó esik a reformkori nemzedék nagyjainak (Eötvös József, Széchenyi István) etikai vallásosságáról éppúgy, mint a századforduló progresszív elitjének, a „negatív privilegizáltak” vallásosságáról. A szerző az utóbbiak alatt a Galilei Kör körül csoportosuló zsidó értelmiséget (a „magyar zsidó vallásos etikai forradalmárokat”) érti, amely két jelentős alakjának, Polányi Károlynak vallásosságát és Lukács Györgynek „etikai idealizmusát” értelmezi; miként kitér a *Három nemzedék szerzőjének* felfogására is.

Szekfű Gyula és a magyar eszméletörténeti vonatkozás kapcsolja ide Kupa Lászlónak *A lelki alkat és/vagy struktúra* című tanulmányát, amely Szekfű egy kevésbé ismert és vitatható színvonalú írását (*A magyar bortermelő lelki alkatát*) veti össze *A protestáns etikával*. A szerző a két mű közötti párhuzamokat keresve az eltérő gazdasági éthoszt leíró, Weber által jellemzett kapitalista szellem–gazdasági tradicionalizmus terminuspár megfelelőjét találja meg Szekfű munkájában. A „gazdasági indifferenzizmus” és a „célirányos bánásmód” szekfűi fogalmainak elemzésekor Kupa László meggyőzően érvel a terminusok eltérő tartalma és kontextusa mellett. *A magyar bortermelő lelki alkatának* értelmezéséből és a két munka tárgyyszerű összevetéséből kiderül, hogy Weber és Szekfű hasonlóságokat mutató témamegjelölése gyökeresen eltérő szemléletet és elméleti építkezést takar. A szerző következtetéseivel teljes mértékben egyetértve, a tanulmány alcímére utalva megállapíthatjuk, hogy a „magyar bortermelő” esete a weberi Etikával még csak liasonnak sem nevezhető.

A Weber vallásszociológiai munkáihoz fűzött előszó indítja el Karácsony András gondolatmenetét, amely Weber jogszociológiáinak vonatkozásait tárgyalja. A *Weber a jog vallási gyökereiről* című tanulmány közelebbről a modern racionális kapitalista üzem feltételeként szereplő jog eredetét vizsgálja. A szerző Weber *Jogszociológiájának* elemzése alapján azt mutatja be, hogy Weber az emberek gyakorlati-racionális életvezetésben megnyilvánuló készségek-képességek kialakulásában fontos szerepet tulajdonított a vallásos hitnek és a hozzájuk kapcsolódó etikai kötelességeknek. A továbbiakban azt követi figyelemmel, hogy az európai tradícióban miként hatott a vallás a jogra. A tanulmány kitér a normák tartalma (materiális szempont), az eljárások tekintetében (formális szempont) és a két hatásmechanizmus összekapcsolódásában megmutatkozó hatásra, elsősorban

⁹ Többek között Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*. 5., Berlin, 1988 [1886], DTV/de Gruyter, 8–9. fejezet.

a római jog és a középkori jog területéről hozva példákat. Az írás arra a következtetésre jut, hogy a vallás egyrészt a kánonjog révén közvetlenül, másrészt sokkal közvetettebb formában a természetjog területén formálódó hagyomány révén hatott a világi jogra.

A tanulmánykötetet két, Weber politikai szociológiájából kiinduló, de legalább ennyire a jelenlegi politikai helyzet értelmezésébe bevonható, vagy egyenesen azzal is foglalkozó tanulmány zárja. Mindkét munka Weber demokrácia-felfogásának értelmezésére vállalkozik. Körösenyi András a *Max Weber vezérdemokrácia-koncepciója* című írásában a szövegek elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy Weber empirikus-realista, a demokrácia normatív elméletét elutasító demokrácia-elmélete pozitív lehetőséget látott a karizmatikus uralom alá sorolható vezérdemokráciában. Rámutat arra is, hogy Weber az instrumentalista demokrácia-felfogás képviselője, amennyiben számára a demokrácia nem öncélként, hanem további politikai célok elérésének eszközeként szerepel. Ezzel függ össze, hogy a modern társadalmakra a bürokrácia uralmában és a tömegdemokráciában leselkedő veszély legyőzésére a vezérdemokráciát tartja az egyetlen lehetőségnek, hogy az értelemmel bíró emberi cselekvés, élet lehetőségét megőrizhesse. A karizmatikus uralom antiautoriter átértelmezését jelentő, plebiszcitárius (népszavazáson alapuló) vezérdemokrácia a legális és karizmatikus uralom sajátos ötvözetét jelenti. Weber számára a nemzetek versenyében való küzdelemben jobb esélyt kínáló vezérdemokrácia mint szelekciós rendszer normatív értelmű. A szerző egyúttal arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben az értelemben Weber politika-felfogásában az empirikus-realista megközelítés mellé egy normatív politikai dimenzió is társul, ami Némedi Dénes értelmezése mellett szintén tény és érték weberi kategorikus elválasztását látszik cáfolni.

Felkai Gábor *A demokrácia problémája és Max Weber* című írása több szálon is Körösenyi Andrással polemizál. Egyrészt Weber demokrácia-felfogásának ad más hangsúlyt, másrészt Körösenyi két korábbi, a rendszerváltás utáni magyar politikával kapcsolatos, különösképpen a vezérdemokrácia esélyeit taglaló tanulmányainak¹⁰ állításaival vitatkozik. A tanulmány első nagy egysége jórészt vitatja a Webernek tulajdonított instrumentalista demokrácia-felfogást. Felkai Gábor a Weber életmű alapos ismeretéről tanúskodó szövegértelmezései alapján arra a következtetésre jut, hogy Webernek a demokráciáról alkotott megközelítésében – Weber reálpolitikai énjének jelenlétét bizonyító, bizonyos instrumentalizáló él ellenére – inkább a normatív tartalmak a meghatározók. Másrészt a politikai írások elemzése alapján Weber demokratikus és a többpártrendszeren alapuló elkötelezettségét emeli ki. Körösenyi megközelítésével szemben a szerző a vezérdemokrácia weberi koncepciójának korhoz kötöttségét emeli ki, vagyis a vezérdemokráciát sokkal inkább bizonyos aktuálpolitikai helyzetek megoldására kínált megoldásnak, sem mint Weber által kívánatosnak tartott hatalomgyakorlásnak

¹⁰ Körösenyi András: Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. *Századvég* 2001. 20. 3–38.; Körösenyi András: Politikai képviselő a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle* 2003. 2. 4. 5–22.

tekinti. A tanulmány harmadik egysége a fentiekkel is összefüggésben vitatja Körösenyinek azt az értelmezését, amely a vezérdemokrácia weberi koncepciója alapján igyekszik a nyugat-európai és különösképpen a magyarországi politikai állapotok, illetve hatalomgyakorlási technikák terén bekövetkezett változásokat megérteni. A szerző habermasi ihletettséggű normatív elkötelezettségétől sem mentesen jut arra a következtetésre, hogy a társadalmi és politikai válságra a demokrácia bevált alapelvei és nem a vezérdemokrácia alternatívája képez majd megoldási keretet.

A Weber magyarországi recepciójától a társadalomelmélet legkülönbözőbb szegmenseit taglaló értelmezéseken átívelő és a honi politikai életnek a weberi szociológia bevonásával történő elemzéséig jutó konferenciakötet az eddigi legteljesebb magyar társadalomtudományos reflexiót jelenti a weberi életműre.¹¹ Különösen örömteli ezt megállapítani akkor, amikor a Weber által is leírt tudományos üzem által gyártott konferenciák, majd az ebből készült, zömében inkább a szerzők tudományos jelenlétét, mint szakmai kvalitásait bizonyítandó, meglehetősen egyenetlen tartalmú kötetek óhatatlan szkepszist alakítottak ki az elmúlt években e műfaj iránt az olvasóban. A Századvég Kiadó gondozásában megjelent munka erre a gyakorlatra rációvalva olyan tanulmányok gyűjteményét bocsátotta ki, amelyek zömében érdekes és színvonalas írásokkal orientálhatják Max Webernek a szociológián túl a politikatudományra, társadalomtörténetre, filozófiára is ható, megkerülhetetlen életműve iránt érdeklődőket.

Bognár Bulcsu

¹¹ Vö. Erdélyi Ágnes (szerk.): *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. (Akik nyomot hagytak a 20. századon 5.) Budapest, 1999. Napvilág Kiadó.